

ՀՏԴ 398

Գրականագիտություն

Ելիզավետա ՄԻՐԶՈՅԱՆ

Շուշիի տեխնոլոգիական համալսարան, դասախոս, Բ.Գ.Թ.

E-mail: liza.mirzoyan@mail.ru

ՈՂԲԻ ԹԵՄԱՆ ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՈԼՈՎՈՒՅԹՆԵՐՈՒՄ

«Ողբի թեման հայ գրականության հոլովություններում» հոդվածում խոսվում է հայ գրականության մեջ ողբի՝ որպես գրական ժանրի արտահայտության մասին: Ջարգացման շատ երկար ու հետաքրքիր ուղի է անցել այս ժանրը: Գրականության մեջ հայկական ողբերը լինում են պատմական, դամբանական (գերեզմանական), անձնական-քնարական և այլն: Պատմական թեմայով ողբի առաջին օրինակը տվել է V դարի պատմիչ Մովսես Խորենացին՝ իր «Հայոց պատմությունը» եզրափակող «Ողբ» հատվածով: Անձնական քնարերգության ողբի լավագույն օրինակ է Գրիգոր Նարեկացու հանճարեղ երկը՝ «Մատյան ողբերգության» պոեմը, որը հակասություններից տառապող անձի ներքին մենախոսությունն է: Հայ գրականությանը հայտնի դամբանական ողբի աշխարհիկ բովանդակությամբ ամենահին գրական հուշարձանը Դավթակ Քերթողի (VII դար) «Ողբ մեծ իշխան Ջեվանշիրի մահվան մասին» նշանավոր ստեղծագործությունն է: XX դարասկզբին ողբի ժանրը նորոգվեց՝ կապված երկրին պատուհասած քաղաքական նոր փորձությունների հետ: Ցավոք, պատմության շրջադարձերը հայ ժողովրդի համար այնպիսի ողբերգական ընթացք ստացան, որ XXI դարում (ինչպես ասում են, այս լույսի և հույսի դարում) ևս հայ ժողովուրդը կրեց անդառնալի կորուստներ՝ ինչպես տարածքային, այնպես էլ մարդկային: Հոդվածի նպատակն է՝ ուշադրություն հրավիրել XX դարասկզբում հայ ժողովրդի կյանքում տեղի ունեցած

ամենամեծ ոճագործության՝ ցեղասպանության ազդեցությամբ գրված մի շարք ստեղծագործությունների վրա՝ ներկայացնելով դրանք հայկական «ողբերի» շարքում:

Բանալի բառեր՝ ողբի ժանր, պատմական, անձնական, դամբանական ողբեր, Խորենացի, Նարեկացի, Դավթակ Քերթող, ցեղասպանություն, V, VII, X, XX, XXI դարեր:

Е.Мирзоян

ЖАНР СКОРБИ В ХОДЕ ЭВОЛЮЦИИ АРМЯНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В статье говорится о жанре скорби в армянской литературе. Скорбь отмечает трагические события и случаи жизни. Литературная форма скорби носит исторический, лично-лирический и мемориальный характер. Первое историческое упоминание скорби было дано в заключительном отрывке «Скорбь» «Армянской истории» Мовсеса Хоренаци в V в. Вершиной лично-лирической поэзии является гениальная поэма Григора Нарекаци «Книги скорбных песнопений». Древнейшим литературным памятником является мемориальное произведение Давтака Кертoga (VII в.) «Скорбь по случаю смерти великого князя Джеванишира», известное мирским содержанием. В начале XX в. жанр скорби был изменен в связи с новыми политическими испытаниями, охватившими страну. К сожалению, повороты истории приняли столь трагический оборот для армянского народа, что в XXI в., как говорится, в веке света и надежды, армянский народ также понес необратимые потери, как территориальные, так и человеческие. Таким образом, статья акцентирует внимание на ряд произведений, которые были написаны под влиянием совершенного злодеяния - геноцида в начале XX в. в жизни армянского народа, представив их в ряду армянских «скорбий».

Ключевые слова: жанр скорби, исторические, личные, мемориальные скорби, Хоренаци, Давтак Кертog, Нарекаци, геноцид V, VII, X, XX, XXI вв.

Е. Mirzoyan

THE GENRE OF LAMENTATION IN THE EVOLUTION OF ARMENIAN LITERATURE

In this article we speak about lamentation in the Armenian literature as the expression of literary genre. Lamentation reflects such phenomena and cases which have tragic nature. So in literature Armenian lamentations can be historical, private-lyrical, memorial and etc. The first sample on historical theme was given by historian of the 5th century M.Khorenatsi, in the final excerpt of “Sorrow” in his work “History of Armenia”. The best sample of private tragic lyrics is the genius work of Narekatsi, the poem “Book of sorrow”. The most ancient literary monument of the Armenian literature with the famous worldly content is the memorial work “Lamentation about the death of the Great Prince, Jevanshir” of Davtak Qertogh coming from the 7th century. Unfortunately, the turns of history have taken such a tragic turn for the Armenian people that in the 21st century, as they say, in the century of light and hope, the Armenian people also suffered irreversible losses, both territorial and human. The aim of the article is to focus attention on the line of literary works which were written under the influence of the made genocide toward the Armenians at the beginning of the 20th century having represented them in the line of the Armenian “lamentations”

Key words: historical, private, memorial, the 5th century, the 7th century, the 10th century, the 20th, 21 century.

Հայ ժողովրդի պատմական ուղու «Ողբամ մեռելոց, բեկանեմ շանթեր, կոչեմ ապրողաց...» բանաձևը գործում է հայ գրականության՝ ողբի թեմայով գրված բոլոր երկերում: Ջարգացման շատ երկար ու հետաքրքիր ուղի է անցել այս ժանրը, որի ծագման խնդրին անդրադառնալով, Պ. Խաչատրյանն, իբրև աղբյուր, մատնանշում է հեթանոսական շրջանի բանահյուսությունը¹: Հայ իրականության մեջ իր հիմնադրման և գոյության վաղ շրջանից սկսած քրիստոնեական եկեղեցին պայքար է մղել հեթանոսական ժամանակներից եկող սգո և ողբի սովորույթի դեմ: Բայց սգո ծեսը և նրա ժամանակ կատարվող ողբը շարունակ գոյություն են ունեցել և պատահական չէ, որ ազգային-ժողովրդական լայնաց բանաստեղծությունը հայկական ողբի ժանրային ձևավորման բանահյուսական-գրական ակունքներից է: Ողբը՝ որպես գրական ժանր, ծագել է հնագույն ժամանակներում և բարձր զարգացման հասել անտիկ աշխարհի և միջնադարի գրականության մեջ: «Ողբ» բառը ենթադրում է առավելապես քնարական ստեղծագործություն,

¹ Մարդյան Ա., Պ. Խաչատրյանի «Հայ միջնադարյան պատմական ողբեր (ԺԴ-ԺԸ դդ.)», Եր., 1969թ., էջ 271:

որտեղ իրադարձությանը այնքան տեղ չէր տրվում, որքան դրա հարուցած զգացմանը, մտածումներին, որոնք անպայման վերջանում էին լավատեսությամբ. ողբի նպատակը մխիթարելն էր»¹: Միջնադարյան հայ գրականության ամենահետաքրքիր, բայց քիչ ուսումնասիրված բնագավառներից է հայրենասիրական բանաստեղծությունը, որի մեջ զգալի բաժին ունի ողբի ժանրը: Հայ ողբասացները թողել են հարուստ ու բազմաբովանդակ մի ժառանգություն, հետաքրքիր ոչ միայն բանասիրության, այլև պատմության համար: «Հատկապես քաղաքական-հայրենասիրական ողբերի առատությունը պայմանավորված է պատմաշրջանի հասարակական կյանքի փոթորկահույզ անցուղարձերով»²: Ողբը թեմատիկ առումով լայն ընդգրկում ունի, արտացոլում է կյանքի այնպիսի իրողություններ ու դեպքեր, որոնք եղերական բնույթ ունեն: Ինչպես դիտարկում է գրականագետ Պ. Խաչատրյանը, հայկական ողբերը լինում են պատմական, դամբանական (գերեզմանական), անձնական-քնարական, ողբ-հիշատակարաններ և այլն³: Ողբին բնորոշ են պատկերման հակադրության եղանակը, չափազանցությունը, խոսքի հոետորական երանգը, սուր և չափազանցված համեմատությունները, թեմայի քնարական մեկնաբանությունը, հուզական լարվածությունը: Թեմայի բովանդակության մեջ իրար են հակադրվում «երանելի» անցյալը և դառնադետ ներկան:

Ի հակակշիռ ողբերգական իրականության՝ հեղինակի միտումը դառնում է գալիքի երազանքը, ժամանակակիցներին հորդորելն ու մխիթարելը:

Ողբի առաջատար և սկզբնական տեսակը պատմական թեմայով ողբն է, որը պատկերում է ազգային պատմության այս կամ այն փուլը: Առաջին օրինակը դեռևս 5-րդ դարում տվել է քերթողահայր Մովսես Խորենացին: Նա իր մատյանն ավարտել է մի սրտահույզ ողբով՝ կապված հայոց թագավորության ու կաթողիկոսության անկման հետ:

Ողբի հենց առաջին տողը հայ ազգի սեղմ ու փայլուն գովերգ է. «Ողբում եմ քեզ, Հայոց աշխարհ, ողբում եմ քեզ՝ բոլոր հյուսիսային ազգերիդ մեջ վեհագույնդ, որովհետև վրդովվեց խաղաղությունը, արմատացավ անկարգությունը, խախտվեց ուղղափառությունը, տգիտությամբ հիմնավորվեց չարափառությունը»⁴:

Խորենացին զագաթնակետին է հասցրել ազգային ողբը՝ խտացնելով և միահյուսելով անձնական ողբին բնորոշ բոլոր հույզերն ու ապրումները:

¹ Նույն տեղում:

² Նույնը, էջ 5:

³ Նույնը, էջ 270:

⁴ *Խորենացի Մ.*, Պատմություն Հայոց, Երևան, 1961թ., էջ 350:

Մովսես Խորենացու մատյանն ամփոփող ողբը սնուցիչ ակունք է միջնադարյան պատմական հաջորդ ողբերի համար. դա այն ամուր հիմքն է, որի վրա դարեր հետո շատ պատմագիրներ ու բանաստեղծներ կառուցել ու հորինել են իրենց ողբերը, զարգացրել ու հարստացրել գրական այս ժանրը: Խորենացու «Ողբին» հետևել են Արիստակես Լաստիվերցու «Պատմությունը» սկսող Ողբը, Ն. Շնորհալու «Ողբ Եդեսիոն», Ս. Օրբելյանի, Խ. Կեչառեցու, Գրիգոր Տղայի, Հովհ. Դրասխանակերտցու «Հայոց պատմության» մեջ ներառված ողբերը: Հուզիչ ու քնարական է Լաստիվերցու «Ողբը»: «Խորենացու «Ողբում» հասարակական ու քնարական մոտիվների կողքին աչքի է ընկնում նաև ճարտասանական տարրը, բայց Լաստիվերցու մոտ զգացմունքներն ավելի խորն են ու հորդաբուխ, առանց ճարտասանական ձևերի»¹:

Գրական այս տեսակի կատարյալ արտահայտություններից է Ն. Շնորհալու «Ողբ Եդեսիոյ» պոեմը, որն իր ողբերգական տարերքով Մ. Աբեղյանը համարել է առաջին «Վերք Հայաստանին», հայրենասերի ողբը²:

Անձնական-քնարական ողբերը կապվում են անհատական ապրումների, մարդու ճակատագրի կամ հոգեվիճակի հետ: Անձնական ողբի լավագույն օրինակը միջնադարյան հայ գրականության մեջ Գրիգոր Նարեկացու քնարական-խոհափիլիսոփայական հանճարեղ երկն է՝ «Մատյան ողբերգության» պոեմը:

Դամբանական ողբեր գրել են Դավթակ Քերթոզը, Բարսեղ Վարդապետը, Մկրտիչ Նաղաշը և ուրիշներ: Դամբանական բանաստեղծությունը նվիրվել է որևէ անձնավորության և մեծ մասամբ կատարվել թաղման արարողության ժամանակ:

Հայ գրականությանը հայտնի աշխարհիկ բովանդակությամբ ստեղծված ամենահին գրական հուշարձանը Դավթակ Քերթոզի (VII դար) «Ողբ մեծ իշխան Ջեվանշիրի մահվան մասին» նշանավոր ստեղծագործությունն է: «Ողբը» պահպանվել է Մովսես Կաղանկատվացու «Աղվանից աշխարհի պատմության» շնորհիվ, որի մեջ գրել է Ջեվանշիր իշխանի մասին և բերել նրա մահվան առիթով հորինված բանաստեղծությունը³:

¹ Մառտյան Ա., Պ. Խաչատրյանի «Հայ միջնադարյան պատմական ողբերը (ԺԴ-ԺԸ դդ.)», Երևան, 1969 թ., էջ 5:

² Աբեղյան Մ., Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք առաջին, Երևան, 1944 թ., էջ 470:

³ Մկրտչյան Լևոն, Եթե Բաբելոնում թարգմանիչներ լինեին, Երևան, 1976 թ., էջ 45:

«Ողբի...» հերոսը՝ իշխան Ջեվանշիրը, դավաճանաբար սպանվել է 670 թվականին: Դավթակը իշխանի մահը պատկերում է իբրև երկրին հասած մեծագույն դժբախտություն:

Գլորվեց վեմը՝ կենդանի ու հզոր,

Եվ պարիսպն ամրության խորտակվեց...¹

Դավթակ Քերթողի բանաստեղծությունը ողբ է և՛ իշխանի, և՛ նրա հպատակների մասին: Քերթվածքն ունի մի կարևոր առանձնահատկություն. բաղկացած է 36 տողից և կազմված է հայկական այբուբենը կազմող ծայրակապերով (ակրոստիքոս): «Այս յուրօրինակ ակրոստիքոսը, ըստ երևույթին, ծագել է մայրենի լեզվի գրերի նկատմամբ տաժաժ խոր ակնածանքից. այն հանդիպում է նաև միջնադարյան մյուս բանաստեղծների գործերում»²:

Միջնադարյան բանաստեղծության հաջորդ նշանավոր ողբը Գր. Նարեկացու «Մատյան ողբերգության» պոեմն է (1002թ.). այն ժողովրդին հայտնի է նաև «Նարեկ» անունով: Պոեմը հակասություններից տառապող անձի ներքին մենախոսություն է:

Մի՛ լիցի ինձ երկնել, եւ ոչ ծնանել,

Ողբալ, եւ ոչ արտասուել,

Խորհել, եւ ոչ հառաչել,

Ամպել, եւ ոչ անձրեւել,

Ընթանալ եւ ոչ հասանել ...³

Մատյանի բովանդակության գլխավոր գիծը մարդու կատարելության ինդիքն է, որը սերտորեն առնչվում է մեղքի ու մեղավորության քրիստոնեական ըմբռնմանը: Նարեկացու երկը հյուսված է մարդու՝ որպես Աստծու արարչագործության բարձրագույն դրսևորում, անհատական «եսի» անունից, որ ինքը՝ բանաստեղծն է: Նարեկացին դիմում է Աստծուն՝ սկսելով այսպես.

Զա՛յն հառաչանաց հեծութեան ողբոց սրտից աղաղակի

Քեզ վերընծայեմ, տեսողդ գաղտնեաց...⁴

Ինչո՞ւ է Նարեկացին իր երկն անվանել **ողբերգություն**: Աստված կատարյալ է, իսկ մարդն՝ անկատար: Աստվածային էությանը հասնելու համար մարդը պիտի անդադար մաքրի իր հոգին: Բայց հնարավոր է արդյոք

¹ *Կաղանկատվացի Մովսես, Պատմություն Աղվանից աշխարհի, Եր., 1969, էջ 175:*

² *Մկրտչյան Լևոն, Եթե Բաբելոնում թարգմանիչներ լինեին, Եր., 1976 թ., էջ 44:*

³ *Նարեկացի Գրիգոր, «Մատյան ողբերգության» պոեմ, Եր., «Մուղնի» հրատ., 2003 թիվ, էջ 12:*

⁴ *Նույնը, էջ 4:*

դա. անհնարինությունից պլեկոծվում է մարդու ներաշխարհը. այն մեծագույն տառապանք է ապրում, որն էլ վերածվում է ողբերգության: Նարեկացին ողբում և աղոթում է ոչ թե իբրև առանձին անձ, մեկ անհատ, այլ խտացնում է իր մեջ ողջ մեղսագործ մարդկությունը՝ առանց տարիքային ու դասային խտրության: «Ես եմ բոլորը, և բոլոր մարդկանց մեղքերն են իմ մեջ», - հայտարարում է նա: Այս է պատճառը, որ նրա ողբն ունի համամարդկային հնչեղություն:

Նարեկացու ողբերգությունը մարդուն կատարյալ տեսնելու երազանքի և դրան հասնելու անհնարինության խոր գիտակցումից է ծնվում: Պոեմն ավարտվում է Նարեկացու լավատեսությամբ. նա հավատում է մարդու փրկությանը, կյանքի հաղթանակին:

Ոսկեդարից և հատկապես պատմահայր Մովսես Խորենացուց սկզբնավորված պատմահայրենասիրական ողբը, անցնելով հետագա պատմիչներին, առաջին անգամ Ն. Շնորհալու «Ողբ Եդեսիոյ» պոեմի միջոցով մուտք է գործում հայ քնարերգություն: «Ողբ Եդեսիոյ» պոեմի արժեքը խոր հայրենասիրական բովանդակության մեջ է: Որբնայրի Եդեսիան իրեն ձայնակցելու համար կանչում է նաև Հայաստանի երբեմնի շեն ու շքեղ քաղաքներին: Բանաստեղծը մորմոքում է ոչ միայն Եդեսիա հայաքաղաքի, այլև բուն հայկական քաղաքների տխուր վիճակի համար: Շնորհալու ողբն էլ հուսահատ չէ: Նա լավատեսորեն է նայել իր հայրենիքի ապագային՝ հույս ունենալով, որ չարագործները կպատժվեն, և քրիստոնյա աշխարհի օգնությամբ կթոթափվի մահմեդականների ծանր լուծը:

Այս առաջին և լավագույն պատմական-հայրենասիրական ողբի բարերար ազդեցությունը արտահայտվում է հետագա շրջանի գրեթե բոլոր պատմաողբերի վրա:

Ն. Շնորհալու աշակերտ Գրիգոր Տղայի «Ողբ Երուսաղեմի» պոեմի նյութը Երուսաղեմի ավերումն է (1187թ.): Ստեղծագործության ամբողջ ոգին արտահայտվել է հենց քրիստոնյա աշխարհին ուղղված կոչի մեջ. անհրաժեշտ է հաղթահարել հակասությունները և օգնության ձեռք մեկնել միմյանց՝ համախմբվելով ստեղծել անկախ պետություն:

Պատմիչ Ստեփանոս Օրբելյանի «Ողբ ի դիմաց Կաթողիկեին» երկում Վաղարշապատի Կաթողիկեն՝ Էջմիածինը ևս, իբրև լքված ու հալածված Թագուհի, ողբում է իր տխուր վիճակը: Հեղինակը Թագուհու անունից կանչում է աշխարհացրիվ հայությանը՝ վերադառնալ հայրենիք, համախմբվել, թոթափել մահմեդականների ծանր լուծը և վերականգնել հայոց թագավորական գահը: «Պատմաքաղաքական ողբերը արտացոլել են ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ գաղթաշխարհի հայության վիճակը: Ողբասացների համար հայրենասիրությունը նեղ ազգային պատյան չուներ.

նրանք սեփական ժողովրդի ապագայի հարցը կապում էին ընդհանուր քրիստոնեության ճակատագրին»¹ :

19-րդ դարում Խ. Աբովյանի «Վերք Հայաստանի» կամ «Ողբ հայրենասերի» վեպը ողբի նոր տարատեսակ բերեց հայ գրականության: Վեպի տխուր վերջաբանը ցույց է տալիս, որ պարսկական տիրապետության վերացմամբ չի վերջանում ողբը, այլ սկսվում է փորձության մի նոր շրջան, որի ընթացքում հայ ազգը կամ անցյալում մեծ փառք ունեցած շատ ազգերի նման կոչնչանա ֆիզիկապես ու կղատապարտվի մոռացության, կամ պիտի դիմանա պատմության դաժան քննությանը և ապացուցի իր ինքնություն գոյության իրավունքը մարդկության պատմության մեջ:

Հետևաբար՝ շարունակվում է հայրենասերի ողբը... շարունակվում է 20-րդ դարասկզբի արշալույսին մորթազերծ արված Սիամանթոյի շուրթերով: Հայոց պատմության մեջ սա այն արյունոտ էջն է, որ կոչվում է ցեղասպանություն: **Հայոց ցեղասպանության մասին հայ ժողովուրդը շարունակում է բարձրաձայնել մինչ օրս: Այդ ձայնում կա հուսահատության ճիչ, ոճիրի դեմ պատիժ տեսնելու ցանկություն, անմեղ զոհերի արյան դիմաց վճարվելիք հատուցում:** Հայ բանաստեղծները չէին ծնվել ողբասության համար. սակայն ժողովրդի պատմական ճակատագիրը մշտապես կենդանի է պահում ողբը:

20-րդ դարասկզբին հայ բանաստեղծները դանթեական գուգորդություններին էին դիմում՝ հայոց արյունոտ ճակատագրի մեծ ծավալն ու ժողովրդի աներևակայելի ողբերգությունը պատմելու համար: Ողբի ժանրը նորոգվեց՝ կապված երկրին պատուհասած քաղաքական նոր փորձությունների հետ: Հայոց ցեղասպանության իրական պատկերն այնքան զարհուրելի էր, որ վերածվել էր տեսիլքի, մղձավանջային զառանցանքի: Այս զարհուրանքը իր ընդգրկումով և դաժանությամբ գերազանցում է միջնադարյան ողբերի թեմատիկան: Ամենուրեք՝ **«Կոտորած, կոտորած, կոտորած...»**²

Համատարած կոտորածի մեջ, սարսափից չխենթանալու համար, բանաստեղծն անկարելին է պահանջում մնացածներից. **«Օ՛, պատուհանները փակեցեք ու աչքերնիդ ալ...»**³: Եվ որպես ապտակ քաղաքակիրթ աշխարհին՝ հնչում է բանաստեղծի աղաղակը. **«Ո՛վ մարդկային արդարություն, Թող ես թքնեմ քու ճակատիդ»**⁴: Ցավից հոգին

¹ **Ա.Մադոյան**, Պ. Խաչատրյանի «Հայ միջնադարյան պատմական ողբերը (ԺԴ-ԺԸ դդ.)», Եր., 1969 թ., էջ 269:

² **Սիամանթո**, Երկեր, Եր., 1979 թ., էջ 83:

³ Նույնը, էջ 84:

⁴ Նույնը, էջ 135:

կարող է քարանալ, ողբալ, բայց և հույսի ճանապարհը չկորցնել. ...**Հույսը մեզի կը նայի... Իմ մարմինս ձեզի պատնեշ...¹**: Եղեռնի ու ջարդի, ողբի ու ողբասության ժանրի գործածությունը շարունակվում է Դանիել Վարուժանի քերթվածքներում: Կյանքի ու սիրո երգը երգելու համար ծնված բանաստեղծն ակամա դառնում է հոգեհանգստի մասնակից և թաղման հուղարկավոր. **«Պետք է կերտեմ շիրիմներ, հուշարձանները կանգնեմ...»²**:

Այստեղ ավելի զորեղ է հնչում պայքարի, վրեժի կոչը: **«...Ու պայքա՛ր, պայքա՛ր, պայքա՛ր երգեցի...»³**: Ողբերգական տրամադրությունը շարունակվում է Հ. Թումանյանի «Հոգեհանգիստ» բանաստեղծության մեջ: Հայոց մեծ եղեռնի զոհերի բանաստեղծական ոգեկոչումը Թումանյանը ներկայացրել է որպես հավաքական մի հոգեհանգիստ, որով այս ստեղծագործությունը մեծապես վերածվել է եկեղեցական ծեսի բանաստեղծական յուրահատուկ արտահայտության:

**Ու կըրակ առա հայոց հրդեհի կարմիր բոցերից,
Հայոց աշխարհքի մեծ կերոնները վառեցի մեկ-մեկ,
-Հանգե՛ք, իմ որբե՛ր... իգո՛ւր են հուզմունք, իգո՛ւր և անշահ...
Մարդակեր գազան՝ մարդը՝ դեռ երկար էսպես կըմնա...⁴:**

Հայոց մեկ այլ բանաստեղծը քայլում է Մեռյալ Քաղաքի՝ Վանի փողոցներով ու լուսանկարչական ճշգրտությամբ վերարտադրում հայոց համազգային ողբերգությունը: Ազգային կեցության ուղիների որոնման ճանապարհին Չարենցի զգացմունքների բռնկումն ու շիկացած ապրումները ստեղծում են մահվան տեսիլներ: Բայց անգամ դժոխքի այդ պարունակներում բանաստեղծը ազգին հոգեպես փրկելու ուղիներ է որոնում.

**Ու պետք է քայլե՛լ ու քայլե՛լ համառ
Ապրելու հսկա տենչը բեռ արած... ⁵:**

Նարեկացու փիլիսոփայությունը չէ՞ արդյոք 20-րդ դարի բանաստեղծին ստիպում դառնալ երկրի փրկության վերջին զոհը, ողբերի ու եղերերգությունների ամենավերջին ճիչը.

**Թող ոչ մի զոհ չպահանջվի ինձնից բացի,
Ուրիշ ոտքեր կախադանին թող մոտ չգան.
Եվ թող տեսնեն իմ աչքերի մեջ կախվածի
Իմ բո՛րբ երկիր, լուսապսակ քո ապագան...⁶:**

¹ Նույնը, էջ 158:

² Վարուժան Դանիել, Երկեր, Եր., 1979 թ., էջ 331:

³ Նույնը, էջ 238:

⁴ Թումանյան Հ., Ընտիր երկեր, հ.1, 1985 թ., էջ 103:

⁵ Չարենց Ե., «Էդիտ Պրինտ» հրատ., Եր., 2011 թ., էջ 53:

⁶ Նույնը, էջ 68:

Եվ հետո՝ այդ մի Պարույր Սևակ անունով բանաստեղծն իր «Եռաձայն պատարագում» պիտի ոգեկոչի հափշտակված պատմական հայրենիքի ու բյուրավոր նահատակների հիշատակը.

Մեր...հայրենիքը մեզնից դատարկվեց:

Բայց հայրենիքը մեր մեջ չսպանվեց...¹:

Իսկ «Անլուին» ազգային ցավի ողբը կաղաղակի առ երկինք.

Հինավուրց տոհմիկ մի ազգ

Չմեռավ, այլ...մահացավ.

-Գարուն ա, ձուն ա արե՛լ...²:

Ժողովրդի պատմության ճակատագրական պահերը բեկվում են նաև Մեծ քնարերգակի «Հայոց դանթեականում», որտեղ Շիրազը նկարագրում է ժողովրդի ողբերգությունը, գաղթը, աքսորը, մահվան ճանապարհը.

Ուր պիտի Դանթեն յթնահեղ գղջա, Ուր յուր դժոխքի դժոխքն է իր դեմ ³:

8000 տողանոց այս քերթվածքի ամեն հատված ողբ է եղեռնի անմեղ նահատակներին: Սակայն այդ ողբն ունի նաև ընդգծված բողոքի շեշտ՝ հզոր պետությունների, մարդկության անտարբերության դեմ, որոնց աչքի առաջ կատարվեց մարդկության պատմության մեջ ամենավայրագ ցեղասպանությունը: 1962թ.-ին գրված «Ողբ Ղարաբաղի» բանաստեղծությունը ևս որքան ողբ, նույնքան էլ ազատության, պայքարի կոչ է.

Դու՛ չես ջնկվել, քեզ խլել են, որ մոռանաս երգերն հայոց,

Ձորերիդ պես խորացել են անդնդախոր վերքերն հայոց,

Ա՛խ, ե՛րբ պիտի լեռներիդ պես վե՛ր բռննցքվեն ձեռներն հայոց.

Ուր չըողնեն հայոց արծիվն օտար ծովին ճա՛յ, Ղարաբաղ⁴:

Եվ բռննցքվեցին «ձեռներն հայոց»: Եկավ Ջարթոնքը: Փետրվարը եղավ արթնացած հայոց ոգու վառ արտահայտությունը: Հաղթանակը ձեռք բերվեց հայ ժողովրդի ազատատենչ ոգու և հայ ազատամարտիկների արյան գնով: Ինչպես գիտենք, պատմությունն անդրադառնում է գեղարվեստական գրականության մեջ և միջոցով: Հետպատերազմյան տարիներին ստեղծվել են բազմաթիվ գործեր՝ նվիրված պատերազմի բովով անցած ազատամարտիկների հերոսության, կորուստների, պարտությունների, նահատակության դրվագներին: Հիրավի, երիցս ճշմարիտ է գրականագետ Արքմենիկ Նիկողոսյանը, երբ դիտարկում է, որ հայ գրողը հաղթանակից

¹ **Սևակ Պ.**, *Երկերի ժող.*, հ.2, Եր., 1973թ. էջ 310:

² Նույնը, էջ 184:

³ **Շիրազ Հ.**, *Հայոց դանթեականը*, Եր., «Նաիրի» հրատ., 1991 թ., էջ 178:

⁴ **Շիրազ Հ.**, «Բազին» ամսագիր, Բեյրութ, հ.9-12, 1990թ., էջ 26:

հետո պատկերեց ոչ թե բերկրանքը, այլ ցավը, ոչ թե նվաճումը տարածքների, այլ կորուստը հազարավոր հրաշալի հայորդիների¹ :

Ստեղծված գրականությունը մշտապես հիշեցում է այն մասին, որ արյան գնով է ձեռք բերվել հաղթանակը, ու որ պատերազմը դեռ չի ավարտվել:

Բարձունքը մերն է, տղերքը չկան,

Տղերքն ավելի բարձրում մնացին:

Դիպան աստղերին՝ աստղերը հանգան

Ու լեղի քսվեց մեր ցամաք հացին...

Շահեցի՞ր երկիր, թե՞ կորցրեցիր.

Բարձունքը մերն է, տղերքը չկան...²:

20-րդ դարավերջն ու 21-րդ դարի սկիզբը հայ ժողովրդի համար պատմական նոր զարգացումների ու փոփոխությունների տարիներ էին: Համաշխարհային զարգացումներին զուգահեռ՝ ժողովրդի կյանքում կատարվող բարդ իրադարձությունները պայմանավորված էին հարյուրամյակներ առաջ պետականությունը կորցրած ժողովրդի՝ անկախությունը վերագտնելու իրավունքի համար տարվող պայքարով, **որ սկիզբ առավ 88-ի փետրվարին՝ Ղարաբաղյան շարժումով:** Հաղթություններն ու պարտությունները դեռ շարունակվում են, բայց հայ ժողովուրդը այդպես էլ չյուրացրեց Խրիմյան Հայրիկի երկաթե շերեփի պատգամը: Հայ ժողովուրդը ակամա ներքաշված է մեծ պատերազմի մեջ: Այն սկսվել է 1000 տարի առաջ, երբ առաջին անգամ թուրքը մտավ Հայկական լեռնաշխարհ: Պատերազմը չի ավարտվել, չի էլ ավարտվելու, քանի որ ճակատագրով դատապարտված ենք արյունախում հարևան ունենալու: Աշխարհը փոխվում է: Փոխվում են հարաբերությունները, փոխվում են պատերազմի գեները, բայց չի փոխվում թշնամին, և պիտի հարվածի, քանի դեռ պարտված չէ: 20-րդ դարավերջի և 21-րդ դարասկզբի պատմական իրադարձությունները հայ գրականության մեջ դեռևս չունեն լայնածավալ արձագանք, քանի որ իսկական գրականությունը, գեղարվեստը հասունանում է տարածության ու ժամանակի մեջ: Երկրաշարժից հետո ստեղծված գրականությանը վերաբերող հարցին բանաստեղծ Հովհաննես Գրիգորյանը պատասխանեց. «Ցավն այնքան մոտիկ է, որ դժվար թե մտածես գեղարվեստական արժեք ստեղծելու մասին... Ես իմ գրածներն էլ համարում եմ ողբի, լացի պես մի բան, որը չես համարի բանաստեղծություն: Ժամանակ պետք է անցնի. նյութը

¹ **Նիկողոսյան Ա.**, «Բարձունքը մերն է, տղերքը չկան...», *imyerevan.com*, հոդված, 09 մայիս, 2013թ.:

² **Մանուկյան Խ.**, «Գոյամարտ», 2014թ.:

այնքան տաք է, վառող է, որ թույլ չի տալիս մոտենալ»¹: Եվ այսօր ինչ ունենք, ավելի ողբ է ու ցավ, քանի որ հայրենիքի գոհասեղանին դրվեց հազարավոր հայորդիների կյանքը. մի ամբողջ լուսե սերունդ մարտիրոսվեց: Համոզված եմ՝ դեռ կստեղծվեն գրական այնպիսի կոթողներ, որոնք ողբին ու ոգեկոչումին զուգահեռ կունենան ապրեցնող ու հերոսացման գաղափարներ:

Այսպիսով՝ հարափոփոխ ժամանակների հոլովություններում հայ գրականության մեջ մշտապես գերակայում է ողբի, կենդանի մարդու իրական տառապանքի, ճշմարիտ զգացումների արտահայտությունը: Ու քանի ապրում է մարդ արարածը այս երկրագնդի վրա, ինչ ժամանակներում էլ լինի, ողբի և նրա արտահայտության միտքը հավերժ ուղեկցելու է նրա կենսական գոյին: Այդ մասին քերթել են բանաստեղծները, երգում են այսօր և դեռ կգրեն ...ինչքան ապրում է այս երկրագունդը:

Գրականություն

1. Աբեղյան Մ., Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք առաջին, Եր., 1944 թ.:
2. Գրիգորյան Հ., «Ազատություն» ռադիոկայանի հետ հարցազրույց, 2000թ.:
3. Թումանյան Հ., Ընտիր երկեր, հ.1, 1985 թ.:
4. Խորենացի Մ., Պատմություն Հայոց, Եր., 1968թ.:
5. Կաղանկատվացի Մովսես, Պատմություն Աղվանից աշխարհի, Եր., 1969:
6. Մադոյան Ա., Խաչատրյան Պ., «Հայ միջնադարյան պատմական ողբեր (ԺԴ-ԺԸ դդ.)», Եր., 1969 թ.:
7. Մանուկյան Խ., «Գոյամարտ», 2014թ.:
8. Մկրտչյան Լ., Եթե Բաբելոնում թարգմանիչներ լինեին, Եր., 1976 թ.:
9. Նարեկացի Գ., «Մատյան ողբերգության» պոեմ, Եր., «Մուղնի» հրատարակչություն, 2003 թ.:
10. Նիկողոսյան Ա., «Բարձունքը մերն է, տղերքը չկան...», imyerevan.com, հոդված, 09 մայիս, 2013թ.:
11. Շիրազ Հ., «Բագին» ամսագիր, Բեյրութ, հ.9-12, 1990թ.:
12. Շիրազ Հ., Հայոց դանթեականը, Եր., «Նաիրի» հրատարակչություն, 1991 թ.:
13. Չարենց Ե., «Էդիտ Պրինտ» հրատարակչություն, Երևան, 2011թ.:

¹ Հ. Գրիգորյան, «Ազատություն» ռադիոկայանի հետ հարցազրույց, 2000թ/ի/:

14. Սիամանթո, Երկեր, Եր., 1979թ.:
15. Սևակ Պ., Երկերի ժողովածու, հ.2, Եր., 1973թ.:
16. Վարուժան Դ., Երկեր, Եր., 1979 թ.:

Նյութը ներկայացվել է 22.03.2023,
գրախոսման է ուղարկվել 26.04.2023,
տպագրության ընդունվել 22.06.2023:
Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ԱրՊՀ
գրականության և ժուռնալիստիկայի ամբիոնը: